

Nagyhatalmi mozgások a századfordulón – globalizáció, integráció, dezintegráció

Bertalan Péter

Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Regionális és Vidékpolitika Tanszék 7400 Kaposvár, Guba Sándor u. 40.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány készítőjének meggyőződése, hogy a 21. század a civilizációk és kultúrák egymásnak feszülése, küzdelme lesz. Nem tudjuk, e „harc” végkifejletét, azonban tudatosítanunk kell a kisémberekben e folyamat jelenlétét. Erre tesz kísérletet a tanulmány.

(Kulcsszavak: Világmagyarázó elvek, civilizációs modellek, a világrend átalakulása, civilizációk összecsapása, törésvonal-konfliktus)

The Great Powers in the 21st century – and the Remaking of World Order

Péter Bertalan

Kaposvár University, Faculty of Economic Science, Department of Regional and Rural Policy, H-7400 Kaposvár, Guba S. u. 40.

ABSTRACT

The author of the study is convinced that the 21st century will be the conflict and fight of civilizations and cultures. We do not know the resolution of this „fight” but we have to make the common people be aware of the presence of this progress. This is the aim of this study.

(Keywords: world interpreting principles, civilization models, the remaking of world order, the clash of civilizations, the breakline-conflict)

VILÁGMAGYARÁZÓ ELVEK

Az európai kultúra megszületésének – a görög kultúráról van szó – első pillanatától léteznek ún. világmagyarázó elvek. Ezek az élő és az élettelen világ keletkezésére, működésére keresnek és adnak magyarázatot. Ilyen világmagyarázó elv az idealizmus és a materializmus. A modern világ megjelenéséig mindkét elvrendszer jelentős átalakuláson ment keresztül. Ebben nagy szerepet játszott az egymás ellen vívott harc.

A 19. században megjelenő marxizmus, majd a század végén és a 20. század elején azt kiegészítő leninizmus már szintetizáló jelleggel és a végelmélet igényével zárt ki és utasított el minden más elvet. A marxizmus–leninizmus igényt formált a társadalmi, gazdasági, politikai élet gyakorlatának formálására, azaz elvi alapvetéseinek a valóságban való kipróbálására is. A nagy kísérlet több mint fél évszázadig tartott. A falanszter-rendszer megvalósulása a Szovjetunióban öltött testet és a második világháború után teljesedett ki óriás világrendszerre.

A második világháború után a szovjet rendszer mellett másik alternatívaként kínálkozott a mindent megnyerő győztes, az USA modellje. A két paradigmát nevezhetjük „Pax Amerikana”-nak és „Pax Szovjetika”-nak hisz mindkettő a világegés utáni rendezés sajátos alternatíváját kínálta egymással ütközve.

A Pax Amerikana volt az idősebb, hiszen gyökereiben visszanyúlt a legrégebbi világmagyarázó elvrendszerhez – a görög filozófiához –, egyesítve annak két nagy ágát, az

idealizmust és a materializmust. A modern világ megszületését jelentő nyugat-európai változások – az angol és a francia polgári forradalom – döntő szerepet játszottak abban, hogy a Pax Amerikana alapját jelentő demokratikus liberalizmus kialakuljon. A Pax Szovjetika alapját jelentő marxizmus is visszavezethető a nyugat-európai civilizáció filozófiai gyökereihez, de kelet-európai szemlélettel való kereszteződése torz történelmi, társadalmi hibridet hozott létre. A Pax Amerikana és a Pax Szovjetika harca globális méretű volt, újszerű és szokatlan az emberiség történetében. Ezt a hosszú, több évtizedig tartó folyamatot nevezzük hidegháborúnak. A kétpólusú világ ekkor alakult ki. 1989. döntő fordulatot hozott a két paradigma küzdelmében. A Szovjetunió és az általa birtokolt blokk összeomlott. A Pax Amerikana végső győztesnek látszott. Felborult a világtársadalom sajátos erőegyensúlya. A ritka történelmi pillanat ihlette az amerikai külügyminisztérium ifjú munkatársát, Francis Fukuyamát *A történelem vége?* című mindössze néhány oldalas tanulmányának közreadására. Egy csapásra világhírűvé lett. Fukuyama hamarosan kilépett az állami szolgálatból, a Rand Corporation-nek, vagyis az Egyesült Államok „agytrösztjének” kutatója lett, és sokmillió dolláros szerződést kötött egy könyv megírására, amelyben részletesen kifejti a liberális demokrácia végső győzelmének elméletét. Fukuyama filozófiailag alaposan végiggondolt mély elemzés alapján jutott el a következtetéshez, miszerint a liberális demokrácia „az emberiség ideológiai végpontja”, „a kormányzás végső formája”, s mint ilyen „az egyetemes történelem vége lehet”. A tanulmány címének végére tett kérdőjel igazolja, hogy Fukuyama érezte álláspontjának abszurditását. Megfeledezett a világegyetem és benne a társadalom alapvető törvényéről, a dinamikus egyensúlyról, amelynek alapja az ellentmondások dialektikája. Később korrekcióra kényszerült, s az al-Kaida 2001. szeptember 11-i támadása óta folytatott amerikai külpolitika újabb nagylélegzetű tanulmány megírására készítette, melynek címe *Amerika válaszüton. A könyv fűlszövegében így nyilatkozik: „Minthogy hosszú ideje neokonzervatívnak tartom magam, úgy gondoltam, azonos világnézetet vallok sok más neokonzervatívval, köztük azon barátaimmal és ismerőseimmel, akik George W. Bush adminisztrációjában teljesítettek szolgálatot. Arra a következtetésre jutottam azonban, hogy a neokonzervatívizmus politikai szimbólumként és gondolatkörként egyaránt olyasvalamivé fejlődött, amit nem tudok többé támogatni” (Fukuyama, 2006). Ennek a gondolatnak a jegyében született újabb könyve: *A nagy szétbomlás. A világhírű szociológus munkájának címe is jelzi, hogy a modern világ válságának következménye, a nagy szétbomlás, a társadalom erkölcsi, anyagi alapjainak megingása. Fukuyama számos tudományterület – közgazdaságtan, evolúciobiológia, jog, erkölcsfilozófia – legújabb kutatási területeit felhasználva józan számvetést készített, és keresi a kiutat a válságból. A Szovjetunió összeomlását és a 2001. szeptember 11-jei eseményt követően a világpolitika, a világgazdaság nagy változásaira nincs világmagyarázó elv annak ellenére, hogy ma is tart a vita a globális politika szakértői között a globalizációt kísérő válságjelenségekkel kapcsolatban. Most az Egyesült Államok fejlett politológiája van segítségünkre. 1993 nyarán a Foreign Affairs című folyóiratban megjelent Samuel P. Huntington tanulmánya a Civilizációk összecsapásáról. Ez a tanulmány is könyvvé teljesedett jelezve, hogy a szerző megtalálta a kulcsot a 20-21. század világpolitikai jelenségeinek magyarázatára. A civilizációk összecsapásának fogalma azonosítható a nagy háttérodalommal rendelkező globalizáció fogalmával. Huntington egyértelműen fogalmazza meg művének célját:**

„Szükségünk van explicit vagy implicit modellekre, hogy képesek legyünk:

- 1. felismerni a valóság rendszereit és általános törvényszerűségeit;*
- 2. megérteni az ok-okozati kapcsolatokat a jelenségek között;*
- 3. megérteni és – némi szerencsével – megjósolni a jövő fejleményeit;*

4. megkülönböztetni a fontosat a lényegtelenről; és
5. megállapítani, milyen utat kell követnünk, hogy elérjük céljainkat. (Huntington, 1998. 29. p.)

A civilizáció tág fogalom Huntington definíciója szerint „az emberek legmagasabb szintű csoportosulása, és ez egyben a kulturális identitás legtágabb szintje is, mellyel az emberek rendelkeznek, eltekintve attól, ami őket más fajoktól megkülönbözteti. A civilizációkat egyszerre határozzák meg olyan közös objektív elemek, mint a nyelv, történelem, a vallás, a szokások, az intézmények és az emberek szubjektív önazonossága. Az identitásnak szintjei vannak. ...A civilizáció, amelyhez tartozik az azonosulás legtágabb szintje. A civilizáció a legnagyobb „mi”, melyen belül eltölt bennünket a kulturális otthonosság érzése, és megkülönböztetjük magunkat az összes többi embertől. A történelem folyamán sok olyan kis embercsoport létezett, mely elkülönülő kultúrával bírt, és híján volt bármiféle tágabb kulturális identitásnak. A kutatók a méret és a jelentőség szempontjából olykor megkülönböztettek fő és periférikus civilizációkat. ... A civilizációknak nincsenek egyértelmű határaik, nincs pontos kezdetük és végük. A népek kulturái kölcsönösen egymásra hatnak és átfedik egymást. A különböző civilizációk kultúrája különböző mértékben hasonlíthat vagy térhet el. A civilizációk mindazonáltal jelentéssel bíró entitások, és noha a közöttük lévő választóvonalak ritkán élesek, ezek kétségtelenül mégiscsak léteznek. ... A civilizációk halandóak, bár élettartamuk igen hosszú; fejlődnek, alkalmazkodnak, miközben a legtartósabb emberi társulások közé tartoznak. ...Egyedülálló és sajátos lényegük hosszú történelmi folytonosságukban rejlik. A civilizáció valójában a létező leghosszabb történet. Birodalmak emelkednek fel és süllyednek el, kormányok jönnek és mennek, a civilizációk viszont maradnak, és túlélnek a politikai, társadalmi, sőt az ideológiai felfordulásokat is.

A világtörténelem – vonja le a következtetést Bozeman – szemléletesen dokumentálja azt a tételt, hogy a politikai rendszerek múlandó segédeszközök a civilizáció felszínén, és hogy minden egyes nyelvi és morálisan egységes közösség sorsa végső soron bizonyos elsődleges strukturáló eszmék fennmaradásán múlik, melyek körül az egymást követő nemzedékek egybeforrnak és amelyek ily módon szimbolizálják a társadalom kontinuitását. ... Quigley szerint a civilizációk hét stádiumon haladnak keresztül. A keveredés, a vajúdás, a terjeszkedés, a konfliktusok, az egyetemes birodalom, a hanyatlás és az invázió korán. ...

Toynbee szerint a civilizáció a kihívásokra való reagálásként alakul ki, aztán növekedési szakaszon megy át, amelynek egyik fontos eleme, hogy egy kreatív kisebbség ellenőrzést gyakorol a környezete felett. E fázist a problémák időszaka követi, majd az egyetemes állam kialakulása, végül a széthullás. Lényegi különbségeik ellenére mindezek az elméletek úgy tekintik a civilizációkat, hogy azok egy zavaros időszakon vagy konfliktusokon áthaladva egyetemes állammá szerveződnek, majd hanyatlani kezdenek, végül széthullanak. ...

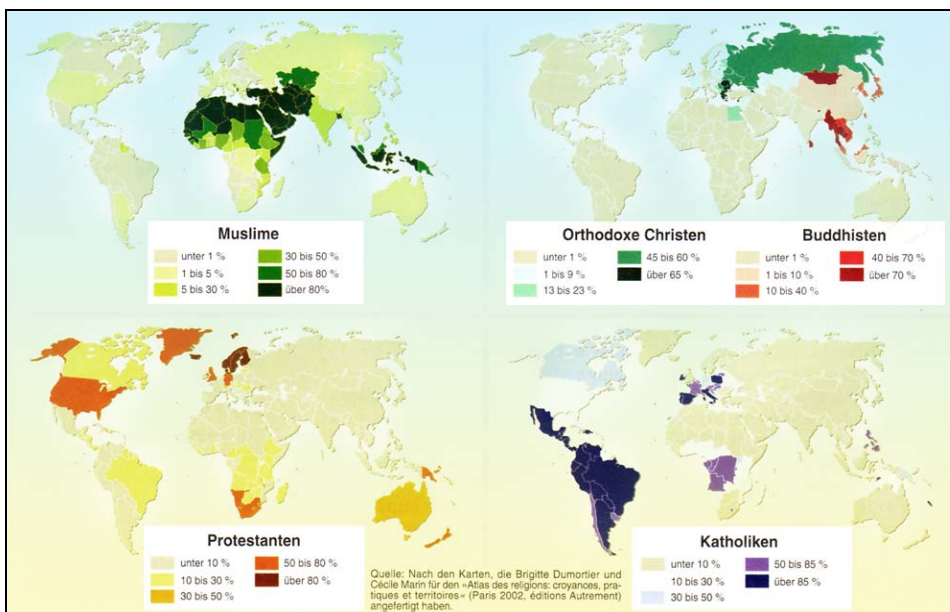
A civilizációk kulturális nem pedig politikai entitások, ennek megfelelően nem tartanak fenn törvényes rendet, nem szolgáltathatnak igazságot, nem szednek adót Ekként egyetlen civilizáció egy vagy több politikai egységet is tartalmazhat. Ezek az egységek lehetnek városállamok, birodalmak, föderációk, konföderációk, nemzetállamok, multinacionális államok, melyek mindegyike különféle kormányzati formával rendelkezhet.” (Huntington, 1998. 53-56. p.)

Huntington elmélete alapján a civilizációk modellje koncentrikus körökből áll. Egy kör egy kultúrának felel meg. A koncentrikus körök középpontjában helyezkedik el a civilizáció szempontjából fontos ún. mag-ország, a körök pedig azokat a másod-, harmad- vagy negyedrendű hatalmakat jelentik, amelyek a mag-ország civilizációjának mozgáskörébe tartoznak. A nagy civilizációkat jelentő koncentrikus körök érinthetik és

metszhetik egymást a térben. A metszéspontok, érintkezési vonalak mentén alakulnak ki az ún. civilizációs törésvonalak, amelyek mentén a civilizációk összecsapása lezajlik. Huntington a civilizációkról alkotott történeti és térbeli felfogását térképek segítségével is érzékelteti, szemlélteti (1. ábra):

1. ábra

A vallások területi elterjedése

Forrás (Source): Atlas der Globalisierung. Berlin : Verlags- und Vertriebs GmbH. (2003)

Figure 1: Territorial spreading of Religions

A hidegháború korszakát a két szuperhatalomhoz való viszony határozta meg az államok többsége számára. A hidegháború után az államok különféle civilizációkhoz tagállamként – geopolitikai értelemben vett mag-államként, magányos államként, hasadó államként vagy elszakadó államként viszonyulnak. A *tagállam* olyan ország, amely kulturális szempontból teljesen azonosul egy civilizációval (pl. Egyiptom az arab-izlám civilizációval). Egy civilizáció magában foglalja azokat is, akik osztoznak az adott civilizáció közös vonásaiban és azonosulnak kultúrájával, de közben olyan állam polgárai, melyet egy másik civilizációhoz tartozó nemzet irányít. (Pl. a francia-német mag Európában, e két mag-állam között erőközpontként foglal helyet Anglia.) Mexikó helyzete is új identitást keres magának, a latin-amerikai helyett az észak-amerikai civilizációval próbál azonosulni. A *magányos állam*nak nincsenek közös kulturális vonásai más társadalmakkal. A *hasadó állam*ra a megosztottság a jellemző, ezen állam területén több olyan népcsoport él, amely különböző civilizációkhoz tartozik. (Pl. egykori Jugoszlávia)

Az egyes civilizációkat többféle kohéziós erő vektorai tartják össze. Huntington szemléletes magyarázata szerint mindenkinek többféle identitása van, melyek versenghetnek egymással, de erősíthetik, gyengíthetik is egymást. Ezek rokonsági,

foglalkozásbeli, kulturális, intézményi, területi, műveltségi, ideológiai és egyéb vonások. Az egyik dimenzióba tartozó azonosságok ütközhetnek a másik dimenzióba tartozókkal. E konfliktusok oka tehát sokféle lehet:

1. Az egyén szintjén fontos a kulturális azonosságtudat. Ez bővíthet a törzsi, faji identitástudattal.
2. A különböző civilizációk közötti összeütközések visszavezethetők a gazdasági erőforrások, területek feletti rendelkezés, befolyás megszerzésére, megtartására. A gazdasági befolyás erősítésére többféle szintű együttműködés alakult ki:
 - a) szabad kereskedelmi terület
 - b) vámunió
 - c) közös piac
 - d) gazdasági unió
3. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az emberi érzelmeket, amelyek az ún. „mi” szemben „másokkal” jelenség általános, sokszor a törvények befolyásolására alkalmas politika kialakítását, folytatását teszik lehetővé.

A civilizációkról bemutatott térképek bizonyítják, hogy a civilizációk többféle szempont alapján klasszifikálhatók. A jelenlegi állapotokra Huntington paradigmája a legjobb:

Kínai

Történelmileg az egyik legrégebb, kb. Kr.e. 1500-ig nyúlik vissza. Fő eleme a konfucianizmus, de ennél a civilizáció több is. A kínai szó, amelyet több kutató is használt jelzőként utal a dél-kelet-ázsiai térségre, a Kína határain túli kínai közösségek, Vietnam és Korea rokon kultúráira.

Japán

Egyes tudósok egyetlen távol-keleti civilizációként összekapcsolják és kínai kultúrát. Többségük mégsem így jár el, inkább különálló civilizációnak tekinti Japánt, mely a kinaiból sarjadt ki, és Kr.u. 100-400 között nyerte el sajátos formáját.

Hindu

Általános az egyetértés, hogy legalább Kr.e. 1500 óta két vagy több egymást követő civilizáció létezett az indiai szubkontinensen. Ezeket rendszerint indiai, ind vagy hindu néven emlegetik, melyek közül az utolsó elnevezés használatos a legutóbbi civilizációra. A hinduizmus központi jelentőségű a szubkontinens kultúrájában a Kr.e. 2. évezred óta. Ez több vallásnál vagy társadalmi rendszernél, az indiai civilizáció magvát jelenti. A modern korokban is ugyanezt a szerepet tölti be, még akkor is, ha Indiában jelentős muzulmán közösség él, valamint több apróbb kulturális kisebbség. Akár csak a „sinikus” a „hindu” szó is megkülönbözteti a civilizáció nevét központi mag-államának elnevezésétől, ez kifejezetten kívánatos, mikor egy civilizáció túlterjed az adott állam határain.

Iszlám

Minden jelentős tudós elismeri egy külön iszlám civilizáció létezését. A Kr.u. 7. században az Arab-félszigetről eredő iszlám gyorsan előretört Észak-Afrikában és az Ibériai-félszigeten, valamint továbbterjedt kelet felé, Közép-Ázsiába, az indiai szubkontinensre és Délkelet-Ázsiába is. Ennek eredményeképpen sok különálló kultúra vagy civilizáció létezik az iszlámon belül, köztük az arab, a török, a perzsa és a maláj.

Ortodox

Több kutató is megkülönböztet egy oroszországi központú külön ortodox civilizációt, amely elkülönül a nyugati kereszténységtől egyrészt a bizánci eredet, a külön vallás, a

tatár uralom, a bürokratikus zsarnokság alapján, másrészt pedig a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás és más központi jelentőségű nyugati tapasztalatok korlátozott hatásának következményeként.

Nyugati

Latin-amerikai

Latin-Amerikának külön identitása van, mely megkülönbözteti a Nyugattól. Bár az európai civilizáció leszármazottja, Latin-Amerika Európától és Észak-Amerikától igen eltérő úton fejlődött tovább. Korporatív, tekintélyelvű kultúrával rendelkezik, amely Európára jóval kisebb mértékben, Észak-Amerikára pedig egyáltalán nem jellemző. Európán és Észak-Amerikán egyaránt nyomott hagyott a reformáció, a katolikus és protestáns kultúra mindkét helyen ötvöződött. Bár lehet, hogy ez épp most változóban van. Latin-Amerikára történelmileg homogén katolicizmus jellemző. Ugyanakkor a latin-amerikai kultúrákba beépültek azok az őshonos kultúrák, amelyeket Észak-Amerikában hatékonyan megsemmisítettek. E kultúrák más-más jelentőséggel bírnak Mexikóban, Közép-Amerikában, Peruban és Bolíviában, másrészt Argentínában és Chilében.

Nyugat

Magába foglalja Európát, Észak-Amerikát, továbbá más európai telepések által létrehozott országokat, így Ausztráliát és Új-Zélandot. Ugyanakkor a Nyugat két fő eleme közötti kapcsolat az idők folyamán megváltozott. Történelmük túlnyomó részében az amerikaiak az európaival szembeállítva definiálták saját társadalmukat. Amerika volt a szabadság, az egyenlőség, a lehetőségek, a jövő országa, Európa az elnyomást, az osztályellentéteket, a hierarchiát, az elmaradottságot testesítette meg. Egészen elmentek odáig, hogy kijelentették, Amerika egy külön civilizáció. Az Amerika és Európa közötti szemben állás tételezése jelentős mértékben annak a következménye, hogy Amerikának – legalábbis a 19. század végéig – csak korlátozott kapcsolatai voltak a nem nyugati civilizációkkal. Amikor aztán az Egyesült Államok kilépett a világpolitika porondjára, kialakult egy tágabb azonosulás Európával. Ma a „Nyugat” kifejezés egyenesen annak a jelölésére használatos, amit korábban nyugati kereszténységnek neveztek. A vallás a civilizációk lényegi meghatározó eleme Christopher Dawsont idézve: *„a nagy vallások a talapzatok, amelyeken a nagy civilizációk nyugszanak”* Weber öt világvallása közül négy – a kereszténység, az iszlám, a hinduizmus és a konfucianizmus – fő civilizációkhoz kapcsolódik. Az ötödik a buddhizmus azonban nem.

ESÉLYLATOLGATÁS

A nagy robbanás – a Szovjetunió vezette blokk szétesése – után a megváltozott világ helyzete több globális jellegű kérdést vet fel:

1. A megszokott, a dinamikus egyensúlyra alapozó világrend helyett, milyen új világrend születik, a polarizálódás folyamata milyen lesz?
2. Hogyan alakulnak a geopolitikai súlyvonalak, hová helyeződnek át a geopolitikai súlypontok? Milyen szempontok határozzák meg ezek alakulását?
3. A nagyhatalmi mozgások milyen jellegűek lesznek?
4. A Nyugat civilizációja meg tudja-e őrizni vezető helyét az átalakuló világrendben?

A négy nagy kérdésre csak több összetevő – demográfiai viszonyok, gazdasági helyzet, a politikát befolyásoló tényezők – alapján lehet megrajzolni az átalakulásban levő világállapot fő jellemzőit.

Demográfiai állapot

A becsült adatok a nyugati civilizációnál, az ortodox civilizációnál, valamint japánál mutatnak erős visszaesést (1. táblázat). Néhány fontos civilizációs adattal ki lehet egészíteni, pontosítani a demográfiai világhelyzet leírását. „A 90-es évek elejére – Afrikát leszámítva – minden régióban a megfelelő korcsoportnak gyakorlatilag az egésze részesült alacsony fokú oktatásban. Ami a legfigyelemreméltóbb, a 60-as évek elején Ázsiában, Latin-Amerikában, a Közel-Keleten és Afrikában a megfelelő korcsoport kevesebb, mint egyharmada részesült közép fokú oktatásban; a 90-es évek elején már a korcsoport fele – ez esetben is Afrika kivétel. Gazdasági szempontból fogalmazva, nőtt a kulturális tőke ezeken a területeken. 1960-ban a városiak a kevésbé fejlett világ népességének kevesebb, mint egynegyedét alkották. 1960 és 1992 között azonban a városi népesség 49%-ról 73%-ra nőtt Latin-Amerikában, 34%-ról 55%-ra az arab országokban, 14-ről 29-re Afrikában, 18-ről 27-re Kínában és 19-ről 26-ra Indiában”. (Huntington, 1998, 125-126. p.)

1. táblázat

Az egyes civilizációk politikai fennhatósága alá tartozók aránya a világ össznépességéhez viszonyítva, 1990-2025 (százalékban)

Év (1)	Világ* (2)	Nyugati (3)	Afrikai (4)	Kínai (5)	Hindu (6)	Iszlám (7)	Japán (8)	Latin-Amerikai (9)	Ortodox (10)
1990	(5,3)	14,7	8,2	24,3	16,3	13,4	2,3	9,2	6,5
1995	(5,8)	13,1	9,5	24,00	16,4	15,9+	2,2	9,3	6,1
2010	(7,2)	11,5	11,7	22,3	17,1	17,9+	1,8	10,3	5,4
2025	(8,5)	10,1	14,4	21,00	16,9	19,2+	1,5	9,2	4,9

* Becsült világnépesség milliárdban (*Estimated world population in thousand million*);
+ A becslések nem tartalmazzák a Független Államok Közössége (FÁK) és Bosznia adatait (*The estimations do not include the data of Independent States Community and Bosnia*)

Forrás (Source): Huntington (1998) 127.p.

Table 1: The rate of inhabitants under different political supremacy of certain civilizations compared to the inhabitants of the world

Year(1), World(2), Western(3), African(4), Chinese(5), Hindu(6), Islam(7), Japanese(8), Latin American(9), Orthodox(10)

A demográfiai statisztikában feltűnő az afrikai, kínai, hindu, az iszlám civilizációhoz tartozó népesség magas szaporodási rátája és alacsony, csökkenő tendenciájú a nyugati, a japán, az ortodox civilizációhoz tartozó népesség szaporodási rátája. Az utóbbi három átlagéletkora folyamatosan emelkedik, és a népesség nagyobb aránya nem dolgozik már, ez nagyobb terhet jelent az aktív foglalkoztatottak számára.

A civilizációk fontos komponense a vallás. A fő vallási hagyományok követőinek aránya a világ népességéhez viszonyítva megmutatja a vallások tömegbefolyását (2. táblázat)

2. táblázat

A fő vallási hagyományok követőinek aránya a világ népességéhez viszonyítva

Vallás(2) \ Év(1)	1900	1970	1980	1985 (becslés) (3)	2000 (becslés) (3)
Nyugati Keresztény (4)	26,9%	30,6	30,0	29,7	29,9
Ortodox Keresztény (5)	7,5%	3,1	2,8	2,7	2,4
Muzulmán (6)	12,4	15,3	16,5	17,1	19,2

Forrás (Source): Huntington (1998) 92. p.

Table 2: The rate of the follower of main religious traditions compared to the inhabitants of the world

Year(1), Religion(2), Estimation(3), Western Christian(4), Orthodox Christian(5), Muslim(6)

Az adatok azt mutatják, hogy 80 év alatt világ népességében megnövekedett azoknak az aránya, akik a két fő térítő valláshoz – a nyugati keresztények, iszlám – tartoznak. Rendkívül magas a muzulmánok népességnövekedési rátája, az ezredforduló környékén eléri a 20%-ot, néhány évvel később meghaladja a keresztények számát és 2025-re feltehetőleg a világ népességének mintegy 30%-át teszi majd ki. A demográfiai viszonyok mellett a civilizációk és mag-államok erejét mutatja a gazdasági erő, amely a nagyhatalmi mozgások, az integráció, a dezintegráció legfőbb materiális mozgatója.

Gazdasági teljesítmény

A második világháború után a két világrendszer között kiéleződő verseny elsősorban az USA és a Szovjetunió hidegháborújává vált, amelyben a kisebb államok gazdasági, politikai érdekviszonyaik, a két nagyhatalomtól való függőségük arányában vettek részt. A nagy európai országok – Franciaország, Németország – e küzdelemben a másodhegedűs szerepét játszották. Ha hatékonyan részt akartak venni a globálissá váló világpolitikában, erőiket egyesíteni kellett. Megkezdődött a birodalomképződés, amelyet az USA is támogatott, mert a Nyugat, benne saját erősödését is látta. Így születik meg a gazdasági integráció eredményeként az Európai Unió. Az EU jelenleg is a növekedés állapotában van. A Nyugathoz számítjuk Japánt is. Egy nyugati szerző – Jeffery R. Barnett – a nyugati nemzetek helyzetét így jellemzi (Huntington, 1998, 119. p.):

- birtokolják és működtetik a nemzetközi bankrendszert
- ellenőrzik az összes keményvalutát
- ők a fő fogyasztók a világon
- ők állítják elő a világ kész termékeinek többségét
- ők uralják a nemzetközi tőkepiacokat
- jelentékeny morális befolyást gyakorolnak sok társadalomra
- képesek masszív katonai beavatkozásra
- ellenőrzik a tengeri útvonalakat
- ők végzik a legfejlettebb technikai kutatást és fejlesztést
- élen járnak a műszaki oktatásban
- uralják a világűr-kutatást

- uralják a repüléssel és űrhajózással kapcsolatos ipart
- uralják a nemzetközi kommunikációt
- uralják a legfejlettebb technikájú fegyvergyártást.

Ezek a jellemzők egy globális világbirodalom képét rajzolják elénk. Vajon igaz-e, megfelel-e a valóságnak ez a kép ma? Csak a gazdasági erőforrások és folyamatok statisztikai adatainak ismeretében lehet ezeket az állításokat megítélni.

A politikai befolyás területi gyengülése a nyugati civilizációra 1971-től jellemző. Az iszlám befolyás ugyanis ettől az évtől jelentősen erősödik (3. táblázat).

3. táblázat

A civilizációk politikai fennhatósága alá tartozó területek, 1900-1993

Becsült százalékos részesedés a világterületből (1)								
Év (2)	Nyugati (3)	Afrikai (4)	Kínai (5)	Hindu (6)	Iszlám (7)	Japán (8)	Latin-Amerikai (9)	Ortodox (10)
1900	38,7	0,3	8,2	0,1	6,8	0,3	14,7	16,6
1920	48,5	0,8	7,5	0,1	3,5	0,5	15,4	19,5
1971	24,4	8,8	7,5	2,5	17,5	0,3	14,9	19,7
1993	24,2	10,8	7,5	2,4	21,1	0,3	14,9	13,7

Megjegyzés: a becsült világterületbe nem tartozik bele az Antarktisz

Forrás(Source): Huntington (1998) 125. p.

Table 3: The areas under political authorities of civilizations from 1900 to 1993

Estimated share from the world area in percentage(1), Year(2), Western(3), African(4), Chinese(5), Hindu(6), Islam(7), Japanese(8), Latin American(9), Orthodox(10)

Az adatok azt bizonyítják (4. táblázat), hogy a Nyugat termelői monopóliuma 1980 táján megtörik. Csak a Szovjetunió, beleértve a hozzá tartozó blokk-országokat, tud lépést tartani a Nyugattal úgy, hogy tartja a követési távolságot az utolérés halvány reménye nélkül. A gazdasági teljesítmény dinamikus változásai az 1990-es években és az ezredfordulón erőteljesebbé lesznek. A Nyugat a világ össztermelésének mintegy 30%-át képviseli majd 2013-ra a becslés szerint. Egy másik becslés szerint 1991-ben a világ hét legnagyobb gazdasága közül négy nem a nyugati országoké volt. Kína a harmadik, Oroszország a hatodik és India a hetedik helyen állt. 1992-ben az Egyesült Államok gazdasága volt a legerősebb a világon és a tíz első gazdaság foglalt helyet további öt nyugati ország, valamint öt másik civilizáció vezető állama: Kína, Japán, India, Oroszország és Brazília. 2020-ban meggyőző előrejelzések szerint az öt első gazdaságot öt különböző civilizáció adja majd, és az első tíz gazdaság között csak három nyugati ország foglal majd helyet. A Nyugat e relatív hanyatlása természetesen nagyrészt Kelet-Ázsia gyors emelkedésének folyamánya. A gazdasági átrétegződés tehát döntően megváltoztatja a 21. századra a hatalmi erőviszonyokat. Erre vonatkozóan inkább csak becslések állnak a rendelkezésünkre. Az évtized elejének hatalmi, gazdasági állapotát megrajzolni nem könnyű.

A mindenkori nagyhatalmi politikai szemlélet döntően meghatározza a világ sorsát. A globálissá váló világban ezért lényeges kérdés, hogy az erőegyensúly alapján álló,

vagy annak változásai következtében hogyan változnak a gazdasági-politikai súlypontok, erővonalak.

4. táblázat

Részesezés a világ ipari termeléséből civilizációk vagy mag-országok szerint százalékban

Ország v. Civilizáció (2)	Év (1)					
	1928	1938	1953	1963	1973	1980
Nyugat (3)	84,2	78,6	74,6	65,4	61,2	57,8
Kína (4)	3,4	3,1	2,3	3,5	3,9	5,0
Japán (5)	3,3	5,2	2,9	5,1	8,8	9,1
India (6)	1,9	2,4	1,7	1,8	2,1	2,3
Oroszország/SZU (7)	5,3	9,0	16,0	20,9	20,1	21,1

Forrás(Source): Huntington (1998) 129. p.

Table 4: The share of different civilizations and core-countries from the world industrial production, in percentage

Year(1), Country or civilization(2), West(3), China(4), Japan(5), India(6), Russia/Soviet Union(7)

Zbigniew Brzezinski észak-amerikai geopolitikus a Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő eurázsiai saktábláról, az USA 21. század elejére szóló eurázsiai geostratégiájáról így ír:

„Amerika számára a fő geopolitikai tét Eurázsia. Fél évezreden keresztül a világot olyan eurázsiai hatalmak és népek uralták, amelyek egymással harcoltak a regionális hataloméért, miközben a globális hatalom megszerzésére törekedtek. Jelenleg egy nem eurázsiai hatalom tölt be vezető szerepet Euráziában, és Amerika közvetlen elsőbbsége attól függ, hogy meddig és milyen hatékonyan tudja fenntartani dominanciáját ezen a kontinensen.” (Fischer, 2005, 371. p.)

Egy másik geopolitikus – Harold Mackinder – még általánosabban fogalmaz: „Aki Kelet-Európát uralja, uralja a Szívtájékat; Aki a Szívtájékat uralja, uralja a Világ-szigetet is. Aki uralja a Világ-szigetet, uralja a világot.” (Fischer, 2005, 372. p.)

A hatalmas kiterjedésű kontinens feletti uralom megszerzéséért jelenleg is folyik a küzdelem, de a Szívtájék már nem Kelet-Európa. Ezt szemlélteti a sokat mondó 2. ábra.

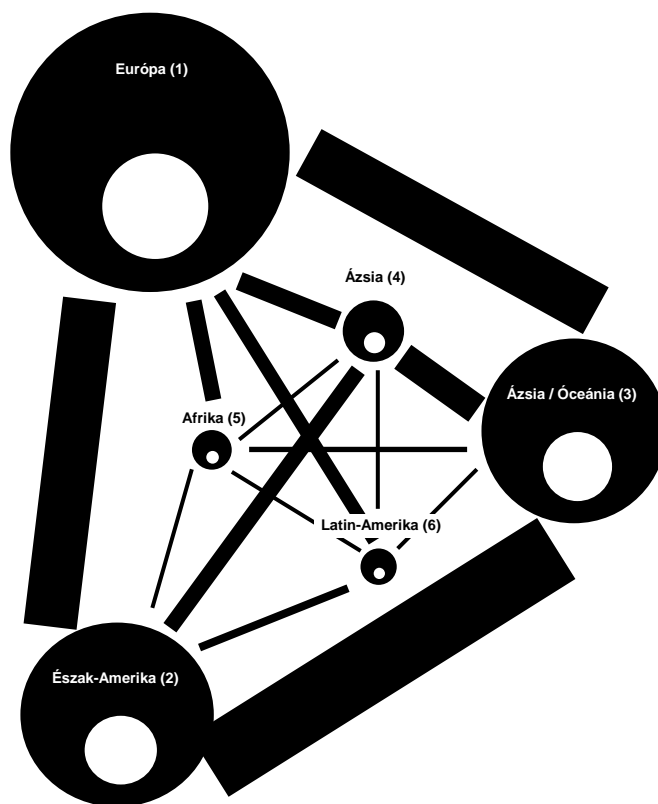
Az áruforgalom számszerű dollármilliárdokban kifejezett értékei is szemléletesek:

- Európa és a FÁK országai között 2682 milliárd dollár
- Észak-Amerika (USA, Kanada, Mexikó) 1573 milliárd dollár
- Ázsia és Csendes-óceán térsége (Japán, Kína, Hongkong, Tajvan, Dél-Korea, Szingapúr, Malaysia, Thaiföld, Ausztrália, Új-Zéland) 1260 milliárd dollár
- Maradék Ázsia (Közép-Kelettel együtt) 329 milliárd dollár
- Latin-Amerika (Mexikó nélkül) 154 milliárd dollár
- Afrika 128 milliárd dollár

Forrás (Source): Fischer, 2005, 371. p. 257. ábra (Figure)

2. ábra

A világkereskedelmi triád 2001-ben

A külső körök az összes, a körökön belüli körök az egyes régiókon belüli (intra-regionális) exportot jelentik. (*The outside circles mean the total export, and the inside ones mean the export inside the certain regions*)

Forrás (Source): Fischer (2005), 371. p. 257. ábra (Figure 257)

Figure 2 : Triad of World trade in 2001

Europe(1), North America(2), Asia/Oceania(3), Asia(4), Africa(5), Latin America(6)

CIVILIZÁCIÓK KÜZDELME

A számok egyértelműen azt igazolják, hogy a világgazdaság súlypontja, ezzel együtt a geopolitika súlypontja is eltolódott a Csendes-óceán térségébe.

A „Pax Americana”-ban hiper-hatalomnak látszó USA számára is igaz a történelmi tapasztalat, új feltörekvő világhatalmak felemelkedésére, a régi hatalmak hanyatlására mindig számítani kell. A hosszú távú előrejelzések ötpólusú világról szólnak: USA, Japán, Nyugat-Európa, Kína, Oroszország. Olyan előrejelzések is vannak, miszerint 2050-re a világ leghatalmasabb, legbefolyásosabb állama már ázsiai hatalom lesz, mégpedig Kína, mely Japánt is megelőzi, s a Szovjetunió összeomlása után az USA is

hanyagolni fog. A Kínai érdekszféra növekedése érdek-összeütközésekhez vezethet. Ezek közül a legfontosabbak: Kína-Japán; Kína-USA; Kína-Oroszország; Kína-India; Kínamuzulmán országok.

A további kérdés az, milyen hatalmi érdek-koalíciók alakulhatnak ki a jövőben ezekből az ellentétekből, hogyan lesz ebben érdekelve Európa?

A jelenlegi helyzet szerint az ötpólusú világ jövőképe sem igazán reális. A hatalmi erőviszonyok változásai az iraki események miatt oly gyorsak, hogy kiszámítani igazán nem lehet őket. Huntington A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása című munkája adja a legteljesebb választ a hatalmi erőviszonyok átalakulására. Ő is számol Kínával, mint civilizációs mag-állammal, de a Brzezinski-féle sakkjárában megjelenő „fekete ló”, az iszlám civilizáció szerepével is. Ez a „fekete ló” nem úgy viselkedik, mint az eddig ismert nagyhatalmak. Nincs mag-állama, melynek érdekirányai meghatározhatóak. Több államból áll, amelyek közül nehezen megjósolható, melyik válik mag-állammá. Kooperáció, koalíció, amely stabilizálná a hatalmi viszonyokat, s ezáltal kiszámíthatóvá tenné, a plazma állapot miatt nem lehetséges. A „világbirodalmak”, a globális hatalmak – USA, Oroszország, Kína, EU – pillanatnyi érdekeik alapján döntenek. Az iszlám kiszámíthatatlanságának fontos eleme, hogy az iszlám civilizáció döntő összetevője a vallás lett. A vallás hatalmi megnyilatkozásait az európai vallásháborúkból már ismerjük. Az iszlám is gyorsan változtatja arculatát, alkalmazkodó képessége rendkívüli. Érdemes alaposabban megvizsgálni természetét, hogy a jövő kiszámíthatóbbá váljon. Huntington civilizációs modelljének egyik lényeges eleme a civilizációs törésvonalak feltételezése. Ezek a civilizációk találkozásánál alakulnak ki.

A civilizációközi konfliktusok kétféle formában jelentkezhetnek. Helyi vagy mikro szinten a törésvonal-konfliktusok különböző civilizációkat képviselő szomszédos országok, egyazon országban élő különböző civilizációs csoportok, valamint olyan népcsoportok között jönnek létre, amelyek utódállamaikat a régiek romjain akarják létrehozni (pl.: a volt Jugoszláviában). A törésvonal-konfliktusok általában a muzulmán és a nem muzulmán csoportok között a leggyakoribbak. Globális vagy makroszinten a nagyhatalmi konfliktusok az eltérő civilizációk vezető hatalmai között jönnek létre. E konfliktusok alaptételei a nemzetközi politika klasszikus kérdései:

1. A globális fejlődésbe való beesésbe, valamint a globális nemzetközi szervezetek – ENSZ, Világbank – lépéseire gyakorolt relatív befolyás.
2. Relatív katonai hatalom, amely az atomsorompó-egyezmény, a fegyverkezés ellenőrzése körüli vitákban valósul meg.
3. Gazdasági hatalom és jólét problémái, melyek a kereskedelem, befektetések és más tárgykörökről zajló vitákban jutnak kifejezésre.
4. Egy adott civilizációt képviselő állam egy másik civilizációban élő kisebbségét akarja megvédeni.
5. Egy állam a másik civilizációban szeretné érvényre juttatni az általa értéknek vélt kultúrát.
6. Területi konfliktusok.

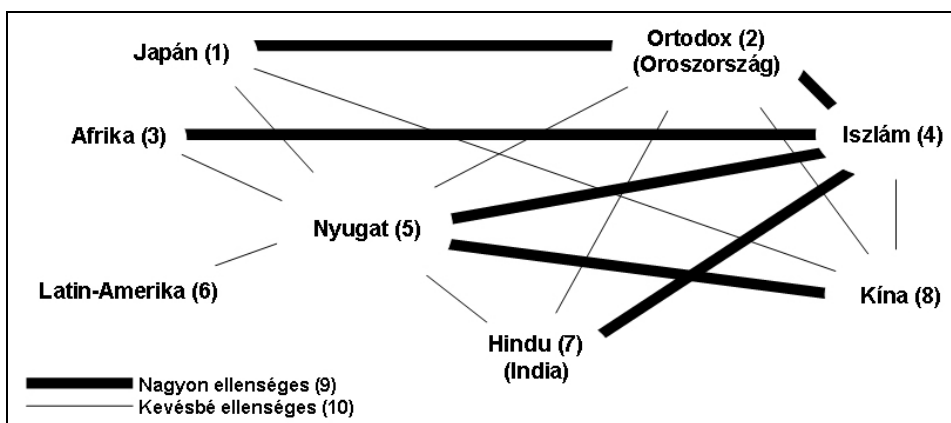
A nagyhatalmak igyekeznek a kedvező feltételeket kihasználni a lokális háborúkkal. Ezek a helyi csoportok közti törésvonal-konfliktusok eszkalációjakor keletkezhetnek. A hatalmi egyensúly megbomlása is nagyhatalmi háborúhoz vezethet.

A civilizációk, valamint a civilizációk központi hatalmai között fennálló kapcsolatok bonyolultak, gyakran ellentmondásosak és változékonyak. Az egyes civilizációkon belül az országok zöme a központi hatalom nyomdokain haladva alakítja

ki a más országokhoz, civilizációkhoz fűződő kapcsolatát. Különböző civilizációkat képviselő országok között is létrejöhet együttműködés, mégpedig a közös érdek miatt. Konfliktusok pedig civilizációkon belül is előfordulhatnak, különösen az iszlámban. A civilizációk globális politikáját, az új erővonalak kialakulását jól szemlélteti a 3. ábra:

3. ábra

A civilizációk globális politikája: új erővonalak kialakulása

Forrás (Source): Huntington (1998) 416. p. 9.1. ábra (Figure 9.1.)

Figure 3: Global policy of civilizations: new line of force development

Quite hostile (1), Less hostile (2)

Az Ázsiában, különösen a Kelet-Ázsiában végbemenő gazdasági változások a 20. század második felének és a 21. század elejének egyik legjelentősebb fejlődését eredményezték és eredményezik. Kialakult az a politikai elképzelés, hogy Kelet-Ázsia és a csendes-óceáni térség összekapcsolódása, a hatalmas méretű kereskedelmi hálózat kialakulása a nemzetek közötti béke és harmónia forrása lehet. Ez tévhitnek bizonyult, mert:

1. A gazdasági fejlődés révén az ázsiai államok hadiipara is fellendült, s ez bomlasztólag hat a nemzetközi politikára
2. A gazdasági fejlődés kiélezi az ázsiai hatalmak és a Nyugat – elsősorban az USA – közt fennálló konfliktust.
3. Ázsia legnagyobb gazdasági hatalmának fejlődése a kínai befolyás megerősödéséhez vezet a térségben. Kína megpróbálja visszaállítani hegemóniáját Kelet-Ázsiában. A régió országai arra kényszerülnek, hogy az alkalmazkodást válasszák és behódoljanak, vagy pedig az egyensúly keresés jegyében megpróbálják megfékezni a kínai befolyást.

Huntington a civilizációk közti viszony kérdésében feltételezi, hogy Afrika és Latin-Amerika nem tud kilépni a Nyugat árnyékából. Ha Venezuela, Kuba, Bolívia, Nicaragua belső társadalmi folyamataira gondolunk Chavez, venezuelai elnök és Castro közeledése egy „baloldali” vörös övezet létrejöttét vetíti előre. Ez is gyengíti a Nyugatot és az USA-t. A csendes-óceáni térségben Japán hosszú és kínos gyötrődés után valószínűleg elpártol az USA-tól, és Kína felé orientálódik. A japán-orosz kapcsolatokat továbbra is területi

viták – Kurili-szigetek, Szahalin – terhelik. Egy orosz-kínai szövetség alapvetően megváltoztatná az eurázsiai egyensúlyt és felébresztené mindazokat az aggodalmakat, amelyeket az 1950-es években a kínai-szovjet kapcsolat váltott ki. Oroszországnak és a Nyugatnak újra kell definiálnia két hatalom közti egyensúlyt, s az alapvető egyenlőség elismerése mellett egymás befolyási övezeteit is tiszteletben kell tartani, ezt Koszovó és a NATO kérdései szemléletesen reprezentálják.

Huntington szerint „a törésvonal-konfliktusok túlnyomó többsége azonban az Eurázsia és Afrika között húzódó, muzulmánokat és nem muzulmánokat elválasztó határvonal mentén fordul elő.”(Huntington , 1998, 435. p.)

Statisztikai összesítésben érdekes kép alakul ki az etnopolitikai konfliktusokról 1993-94-ben (5. táblázat) és az etnikai konfliktusokról 1993-ban (6. táblázat).

5. táblázat

Etnopolitikai konfliktusok, 1993-94

	Civilizáción belüli (1)	Civilizációközi (2)	Összesen (3)
Iszlám (4)	11	15	26
Egyéb (5)	19*	5	24
Összesen (3)	30	20	50

*Ebből tíz afrikai törzsi konfliktus (*Out of this 10 are tribe conflict*)

Forrás (*Source*): Huntington (1998) 439. p. 10.1. táblázat (*Table 10.1.*)

Table 5: Ethnopolitical conflicts, 1993-94

Inside the civilization(1), Interstate the civilization(2), Sum total(3), Islam(4), Other(5)

6. táblázat

Etnikai konfliktusok, 1993

	Civilizáción belüli (1)	Civilizációközi (2)	Összesen (3)
Iszlám (4)	7	21	28
Egyéb (5)	21*	10	31
Összesen (3)	28	31	59

*Ebből tíz afrikai törzsi konfliktus (*Out of this 10 are tribe conflict*)

Forrás (*Source*): Huntington (1998) 439. p. 10.2. táblázat (*Table 10.2.*)

Table 6: Ethnic conflicts, 1993

Inside the civilization(1), Among civilizations(2), Sum total(3), Islam(4), Other(5)

A nyolcvanas években a muzulmán országok katonai arányszámai (vagyis az ezer főre eső katonák száma) és katonai ráfordítások indexei (az országvagyonhoz igazított katonai arányszámok) jóval magasabbak voltak a muzulmán országokban, mint a keresztény országokban (7. táblázat). Ez kidomborítja a muzulmán országok militarista jellegét. Meg kell jegyezni, hogy a határvonal-háborúk mellett a háború új formája is megszületett, nevezzük „mélyháborúnak”, mely a megtámadott ország belsejében terrorcselekmények formájában civil lakosságok ellen irányul. Az al-Kaida

terrorkülönítményeinek a Hezbollah terroristáinak véres robbantásai jelzik az iszlám újjászületésének nevezett vallási reneszánsz világbékét fenyegető folyamatát.

7. táblázat

A muzulmán és keresztény országok militarizmusa

	Átlagos katonai arányszámok (1)	Átlagos katonai ráfordítás (2)
Muzulmán országok (n=25) (3)	11,8	17,7
Más országok (n=112) (4)	7,1	12,3
Keresztény országok (n=57) (5)	5,8	8,2
Más országok (n=80) (4)	9,5	16,9

Forrás (Source): Huntington (1998) 440. p. 10.3. táblázat (Table 10.3.)

Table 7: The militarism of the Muslim and Christian countries

Average military proportional numbers(1), Average military expenditure(2), Muslim countries(3), Other countries(4), Christian countries(5)

Az okok sokrétűek: gazdaságiak, politikaiak, civilizációs (vallási kulturális), szociálisak, demográfiaiak (a fiatal korosztály nagy száma). A veszélyeztető országok: USA, Spanyolország, Franciaország, Németország, tehát a nyugati civilizáció mag-országai. A bonyolult hatalmi játék a nagyhatalmak játékterét is kiszélesíti, ezáltal az erőviszonyokat kiszámíthatatlanná teszi. Főleg az iszlám civilizációval folytatott küzdelem emeli ki a Nyugat számára hátrányos következményeket, amelyet Francis Fukuyama a nagy szétbomlásként jellemez. Huntington így foglalja össze ennek társadalmi, szociális következményeit:

1. „Elharapózik az antiszociális viselkedés: nő a bűnözés, a kábítószer-fogyasztás, és az erőszak;
2. A család mint modell elveszti vonzerejét; növekszik a válások, házasságon kívül született gyerekek száma, megnő a fiatalok terhesség és a gyermeküket egyedül nevelők aránya;
3. Csökken az önkéntes szervezetekben való tagság és a tagság iránti bizalom, vagyis hanyatlásnak indul a „társadalmi tőke” – legalábbis ami az Egyesült Államokat illeti;
4. Általánosan gyengül a „munkamorál”, s előtérbe kerül az egyéni élvezet kultusza;
5. Csökken a tanulás és a szellemi tevékenység iránti hajlandóság – az Egyesült Államokban ez különösen az alacsonyabb iskolázottságú embereknél figyelhető meg.” (Huntington, 1998, 524-525 p.)

Az önkritikában különösen az a figyelemre méltó, hogy az USA szociológusai látják így a liberális demokrácia jelenét. A jövő alakulását pontosan megjósolni gazdasági, szociológiai szempontból a megállapítások fényében nagyon nehéz.

IRODALOM

Fukuyama, F. (2006) America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy. New Haven : Yale University Press, 224 p.

- Huntington, S.P. (1998) *The Clash of Civilizations and the remaking of world order.*
Budapest : Európa Könyvkiadó, 650 p.
- Fischer F.(2005) *A kétpólusú világ 1945-1989.* Budapest-Pécs : Dialóg Campus Kiadó,
396 p.

Levelezési cím (*Corresponding author*):

Bertalan Péter

Kaposvári Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Regionális és Vidékpolitika Tanszék

7401, Kaposvár, Pf. 16.

Kaposvár University, Faculty of Economic Sciences

Department of Regional and Rural Policy

H-7401, Kaposvár, POB 16.

Tel.: 36-82-505-943, Fax: 36-82-505-947

e-mail: bertalan@somogy.hu